

RODOLJUBNI DODACI I ISPUŠTANJA U PRIJEVODU
HERDEROVA POGLAVLJA »SLAVENSKI NARODI«
KOJI JE OBJELODANJEN U »DANICI ILIRSKOJ«
1835. GODINE¹

IVAN PEDERIN

U četiri sveska Herderova djela *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, koji su izašli između 1784. i 1791, pojavilo se između ostalog i jedno poglavlje o Slavenima pod naslovom »Slavische Völker« (Slavenski narodi). To poglavlje ovog inače veoma opširnog djela, koje bi se moglo nazvati osnovom i polaznom točkom njemačkog historicizma i pozitivizma, ima samo tri stranice. Ako se usporedi s ostalim poglavljima, ono djeluje dosta oskudno. Njegov uzgredni značaj još je jasniji ako se zna da se Herder rodio na granici njemačkog jezičnog područja prema Slavenima — u Mohringenu, u Istočnoj Pruskoj.

Osim uzgrednosti Herderu jedva da išta možemo prigovoriti u pogledu njegova poglavlja »Slavenski narodi«. On u tom poglavlju ističe, da su se prema Slavenima »mnogi narodi, poglavito oni njemačkog plemena, teško ogriješili («... so haben sich mehrere Nationen, am mesiten aber die vom deutschen Stamme, an ihnen hart versündigt.»)² Nabraja progone Slavena pod Karlom Velikim i ističe s druge strane pozitivne i blage značajke njihove čudi. Poput pravog prosvjetitelja Herder se trudi da rasprši predrasude o Slavenima, koje su se bile ukorijenile kod njegovih sunarodnjaka, pa piše: »Zar je čudo da se možda nakon stoljećâ tlačenja i najteže ogorčenosti ovog naroda na svoje kršćanske gospodare i pljačkaše njegov blagi karakter izvrgao u okrutnu, opaku i lukavu, pravu slugansku tromost?« («Ist es ein Wunder, dass nach Jahrhunderten der Unterjochung und der tiefsten Erbitterung dieser Nation gegen

¹ »Slavenski puki (Iz Herdera, Bečkoga izdanja)«, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, I/1935, br. 33, 22. kolovoza, str. 231—232.

² *Herders Werke in fünf Bänden*, Vierter Band, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Weimar, 1957. IV. »Slavische Volker«, str. 392—394 (Iz tog izdanja potječu svi citati ove rasprave).

ihre christlichen Herren und Räuber ihr weicher Charakter zur arglistigen, grausamen Knechtsträgheit herabgesunken wäre?«). Na koncu poglavlja Herder izražava uvjerenje da će u okviru općeg napretka Europe i Slaveni na kraju moći živjeti u miru: »... budući da se stvari teško mogu zamisliti drugačije, to će u Europi zakonodavstvo i politika umjesto ratničkog duha promaknuti, pa i morati promaknuti tihi mar i miroljubive odnose među narodima, pa ćete i vi, tako duboko pali, nekoć marljivi i sretni narodi, probuđeni iz svoga dugog i teškog sna, oslobođeni ropskih lanaca, moći u miru prebivati i gospodovati u svojim lijepim predjelima od Jadranskog mora do Karpata, od Dona do Moldave, te ćete u domu svome slaviti svoje stare svetkovine mirnoga mara i trgovine.« (»... da es auch wohl nicht anders zu denken ist, als dass in Europa die Gesetzgebung und Politik statt des kriegerischen Geistes immer mehr den stillen Fleiss und das ruhige Verkehr der Völker untereinander befördern müssen und befördern werden, so werdet ihr so tief versunkene, einst fleissige und glückliche Völker endlich einmal von eurem langen, trägen Schlaf ermuntert, von euren Sklavenketten befreiet, eure schönen Gegenden vom Adriatischen Meer bis zum karpatischen Gebürge, vom Don bis zum Moldau als Eigentum nutzen und eure alten Feste des ruhigen Fleisses und Handels auf ihnen feiern dürfen«).

Takvi reci koji zrače vjerom u budućnost i slobodu, u bolju sudbinu i pozitivne značajke narodnog duha, teško su mogli promaći budnu oku iliraca, to više što je glavna oznaka položaja u kojem su se našli ilirci u tridesetim i četrdesetim godinama prošlog stoljeća baš svijest opasnosti što im prijeto od Pešte i Beča, od »posezanja mađarskog i austrijskog imperijalizma protiv jednog malog slavenskog naroda.«³ Velik broj pisaca našeg ilirizma često se i rado poziva na Herderovo poglavlje »Slavenski narodi«,⁴ što je i razumljivo. Herder je Nijemac, pa ako se ilirci u oporbi s politikom Beča pozivaju na njega i navode njegove misli, oni tuku Nijemce njihovim vlastitim oružjem, predočavaju im njihovo vlastito priznanje. S druge strane Herder je Prus, protestant i prosvjetitelj, pa ako su se ilirci pozivali na njega, to je donekle moralo i razdražiti katoličke i konzervativne krugove, koji su se u Beču okupljali oko Metternicha. Međutim, o utjecaju Herdera na ilirizam i Slavene uopće već postoji obilna literatura, koju razmatra već spomenuta rasprava Nikole Ivanišina, pa to pitanje možemo

³ Nikola Ivanišin, »Herder i ilirizam«, *Radovi*, II/1960—61, Razdio historije i arheologije i historije umjetnosti, sv. 1, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1963, str. 211.

⁴ *Op. cit.*, str. 199, 211—213.

smatrati istraženim⁵ tako da svrha ovog članka i nije istraživanje utjecaja Herderova poglavlja »Slavenski narodi«, nego razmatranje samoga prijevoda toga sastava, koji je, kako naprijed vidjesmo, tiskan već 1835. u *Danici ilirskoj* pod naslovom »Slavenski puki«, a iz pera anonimnog prevodioca, možda i samog urednika, Ljudevita Gaja.

Prevodiočeva jezična tradicija

Jezik na koji je prevodilac preveo poglavlje »Slavenski narodi« imao je bogatu književnu tradiciju, ali je suvremeni jezični standard bio tek u povojima. Kao klasično pravilo stare hrvatske književnosti vrijedilo je da se pjesma pjeva uglavnom na hrvatskom, dok je u upravi, trgovini, pravu i u traktatima, zatim u crkvi, teologiji i filozofiji, uopće u znanosti bila ustaljena upotreba latinskog i talijanskoga. U toku XVI i XVII st. pojavljuju se didaktična djela franjevačkih pisaca na hrvatskom. Za propovjednike se izdaju lekcionari, priručnici za propovijed, također na hrvatskom. U toku XVIII st. hrvatski prevladava i u upravi franjevačkog reda u Bosni i Dalmaciji. Uzrok tomu ne moramo baš uvijek tražiti u probudenoj nacionalnoj svijesti Hrvata, nego radije u okolnosti da franjevačka redodržava, koja se još u XVII st. trudi da što više promakne vjeru u udaljenim predjelima Bosne, ne raspolaze s dovoljno školovanog svećeničkog kadra koji zna latinski. Franjevačka književnost doseže vrhunac kod Kačića, u kojem Brozović vidi jezični prijelom.⁶ U samom početku XIX st. Zagreb upoznaje novo mletačko

⁵ Pitanja odnosa Slavena, odnosno iliraca prema Herderu doticali su se slijedeći pisci:

- M. Murko, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*, Graz, 1897.
- K. Bittner, »J. G. Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit und ihre Auswirkungen bei den slawischen Hauptstämmen«, *Germanoslavica*, 1933, br. 2.
- K. Bittner, *Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven*, Reichenberg, 1929.
- E. Lemberg, *Geschichte des Nationalismus in Europa*, Kassel, 1950. (poglavlje »Wiedergeburten auf dem Balkan«, str. 184—185).
- P. Kulakovski, *Ilirizm*, Warszawa, 1894.
- Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod*, I—II, Zagreb, 1903—1904.
- A. Barac, *Hrvatska književnost*, I (*Književnost ilirizma*), Zagreb, 1955.
- S. Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944, str. 58.
- S. Tropsch, »Les Influences Allemandes sur les Illyriens et leurs Précurseurs«, *Le monde slave*, II/1935.
- M. Trivunac, »Herder i Sloveni«, *Strani pregled*, 1935, br. 1—4 (Trivunac ipak ne spominje Hrvate).

⁶ D. Brozović, »O početku hrvatskog jezičnog standarda«, *Kritika* III/1970, knj. III, br. 10, str. 22 i 28, bilj.

izdanje Kačićeva *Razgovora ugodnoga* 1801; štokavština prodire među kajkavce preko Tita Brezovačkog, Matije Tomičića i Antuna Ivanošića.⁷ Za nas je međutim važno da je u sjevernoj Hrvatskoj početkom XIX st. hrvatski jezik možda više nego igdje drugdje u Hrvatskoj ograničen na pjesništvo i pored prodiranja Kačićeve štokavštine. Tek 1835, kad počinje izlaziti *Danica ilirska*, hrvatski postaje jezik novina, znanosti, ako ne i uprave i politike. I pored toga što franjevci imaju već u XVIII st. jedan preporođeni jezični standard, taj se standard sporo širio ograničenim mogućnostima tiska i prije svega zbog nepostojanja novina, pa moramo ipak ustvrditi da je prevodilac Herdera u prvom godištu *Danice ilirske* raspolagao s veoma skromnom jezičnom tradicijom za prijevod Herderova poglavlja »Slavenski narodi«, koji je, ako treba prosuditi prema spomenutom radu Nikole Ivanišina, jedan od središnjih događaja ilirskog pokreta, o čem svjedoči i okolnost da je taj prijevod tiskan već u prvom godištu izlaženja *Danice ilirske*.

Nesigurnost znanstvene terminologije u prijevodu

Skromna tradicija nerazvijenog jezičnog standarda vidljiva je i iz prevodičeve nesigurnosti u znanstvenoj terminologiji. Tako on za povijest upotrebljava *dogodovščina* prema njemačkom *Geschichte*. Za nasljedan (*erbliche Fürsten*) kaže *odvetačnih knezov*, Karla Velikog naziva *Karolom velikim*, kršćansku vjeru, Herderovo *christliche Religion*, prevodi s *kerstjanski verozakon*. Kad spominje Franke, nije siguran da će ga čitalac pravo razumjeti, pa u zagradi stavlja: *Němcein*. Herderov atribut Franaka *heldenmässig* ne prevodi s »junački«, nego *ratoljubivi*, iako poznaje i *ratoboran*, možda zato što je sve njegovo rodoljublje okrenuto prema Slavenima, pa ne vrijedi previše slaviti Franke. Dance naziva *Danezima* prema talijanskom *Danese*, umjesto *položaj* za Herderov *die Lage* kaže *ležaj*. Za *praznine* (Herder kaže *Lücken*) kaže *mezere*.

Međutim, osim tih nespretnih pokušaja, koji se u jeziku nisu održali, u ovom prijevodu nalazimo i niz drugih pokušaja koji su uspjeli i postali trajno vlasništvo hrvatskog jezika. Tako on kaže s *različnimi proizvodi*, pa budući da nije siguran da li će čitalac tu njegovu riječ razumjeti, dodaje u zagradi — *produkti*, ali u daljnjem tekstu piše *proizvodi* bez *produkti* u zagradi. *Provinzen* prevodi ... *po celih kotarih* i opet u zagradi dodaje *Provinzen*. Herderovo *häusliche Künste*, što bismo danas preveli s »domaća radi-

⁷ B. Drechsler, »Tito Brezovački i Andrija Kačić-Miošić«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 7, Zagreb, 1912, str. 128.

nost«, prevodi s *domaće meštrie* u početku, a zatim kaže *da se sami ze zanate (meštrie) nauče i obveršavaju*. Osjećajući da hrvatski ne voli strane riječi, prevodilac se trudi da stranu riječ izbjegne. Herderovo *Kolonisten* prevodi s *novoselci, steuerpflichting* (obvezan na plaćanje poreza) prevodi s *podharačeni*, što se u hrvatskome nije održalo, iako, začudo, nemamo odgovarajuće riječi.

Prevodilac je ipak nerijetko zavisan o njemačkim jezičnim uzorima, koje ne prevodi uvijek spretno. To poimenice vrijedi za njemačke participe. Tako Herder kaže: ... *meistens nur als mitgezogene, helfende oder dienende Völker* («najčešće kao narodi koji su slijedeći druge, pomogali im ili im služili»), a prevodilac prevodi: ... *ali vekšinum kakti skupputujuć, pomagajuć ili služeć puki*. On je zavisan o njemačkom jezičnom uzoru i u slijedećem: ... *und führeten nach ihrer Art ein fröhliches, musikalisches Leben*, prijevod: *i živeli su po svojem načinu jako veselo, muževno i muzikalno*. »Način« za *Art* je i previše doslovno, s druge strane prevodilac je ovdje dodao *muževno*, čega u Herderovu originalu ne nalazimo. Herderovo ... *das Rad der ändernden Zeit* prevodi kao *kolo mjenjajućeg vrēmena*. U jednoj prilici je pogriješio, pa Herderove riječi: *ihre Reste in Deutschland sind dem ähnlich, was die Spanier aus den Peruanern machten* prevodi ovako: *a iz njihovih ostankom u Nemačkoj se je dogodilo ono, što su Portugalci iz Peruancev napravili*. Greška je vjerovatno nehoteća, jer nije jasno kakva bi interesa imao prevodilac da u Peru uvede Portugalce umjesto Španjolaca.

Udaljavanje i nedosljednosti

Iz dosad izloženoga mogao bi se možda steći dojam da se prevodilac gotovo ropski drži originala. Pa ipak, on kao rodoljub neće biti da je bio baš oduševljen kad je kod Herdera pročitao: ... *aber unterwürfig und gehorsam, des Raubens und Plündern Feinde* («ali podložni i poslušni, neprijatelji pljačke i otimačine»), pa je to preveo ovako: ... *najveći neprijatelji grabeži (kradnje) i pljenjanja*, izostavivši *podložni i poslušni*. On je oprezan i u pogledu Herderova kritičnog, prosvjetiteljskog stava prema kršćanstvu, pa skraćuje slijedeći Herderov pasus: *Ist es ein Wunder, dass nach Jahrhunderten der Unterjochung und der tiefsten Erbitterung dieser Nation gegen ihre christlichen Herren und Räuber ihr weicher Charakter zur arglistigen, grausamen Knechtsträgheit herabgesunken wäre?* («Zar je čudo da se možda nakon stoljećâ tlačenja i najteže ogorčenosti ovog naroda na svoje kršćanske gospodare i pljačkaše njegov blagi karakter izvrgao u okrutnu, opaku i lukavu, pravu slugansku tromost?«), donoseći u *Danici*: *Je li bi čudo bilo,*

da bi dobri značaj toga naroda za tolikim tlačenjem i draženjem zavsema divlji i surov postal? Hrvatska je onda bila i previše klerikalna da bi mogla prihvatiti takav Herderov stav, koji čak i nije izravno na korist rodoljubivoj namjeri *Danice ilirske*. Ponekad je prevodilac slobodan u prijevodu, pa prevodi: ... *eure schönen Gegenden vom Adriatischen Meer bis zum karpatischen Gebürge, vom Don bis zur Moldau*. («vaše lijepe predjele od Jadrana do Karpat-skih planina, od Dona do Moldave») kao *vaše prelépe kotare i predéle od Dona djo Mulde i od Baltika do Južina (Euxina)*, — ili ... *vom Don zur Elbe, von der Ostsee bis zum Adriatischen Meer* ... («od Dona do Labe, od Baltika do Jadranskog mora») kao *od Dona do Labe (Elbe), ter od Baltičkoga i Cernoga do Adrianskoga mora*. U posljednjem slučaju prevodilac je nedosljedan možda i zato da bi naglasio veličinu prostorâ u kojima prebivaju Slaveni.

Ali dok su rodoljubna izbjegavanja dijelova koji bi mogli povrijediti probuđeni nacionalni ponos rijetka, a i samo poglavlje »Slavenski narodi« takvim dijelovima baš ne obiluje, dodavanja su mnogo češća. Završetak je ne samo izmijenjen nego i poprilično proširen. Kod Herdera čitamo: *Da wir aus mehreren Gegenden schöne und nutzbare Beiträge zur Geschichte dieses Volkes haben, so ist es zu wünschen, dass auch aus anderen ihre Lücken ergänzt, die immer mehr verschwindenden Reste ihrer Gebräuche, Lieder und Sagen gesammelt und endlich eine Geschichte dieses Völkerstammes im ganzen gegeben würde, wie sie das Gemälde der Menschheit fordert*. («Budući da s više strana dobijamo priloge za povijest ovog naroda, poželjno je da se i s drugih strana popune praznine, da se popišu ostaci njihovih običaja, pjesama i predaja, da bi se konačno dala potpuna povijest ovog naroda, kako to traži slika čovječanstva.»). Prijevod međutim glasi ovako: *Pokihdob se sa svih stranah gradja (materijal) za dogodovščinu velikoga naroda Slavjanskoga pripravlja, tak je želeti, da se jošće ostala mezere (Lücken) nadopune, i da se običaji, prirečja, pësma i narodne pripovestice pomnivo spišu i poberu, da se tak za sve gradje velika temeljita a i toga najvećega Europe naroda vredna dogodovščina svim narodom na izgled na svetlo izdati može*. Herderovo *dieses Völkerstammes* prevodilac prevodi s *toga najvećega Europe naroda*, što se čitateljstvu dopalo toliko da se čak i Đuro Šurmin u djelu *Hrvatski preporod* osvrnuo na »velikog Nijemca«, koji čeka temeljitu povijest »najvećeg naroda Evrope«,⁸ iako Herder bar na tom mjestu nije Slavene nazvao najvećim narodom Evrope. Prevodilac je rodoljub i onda kad objašnjava, pa ... *der karpatischen Gebürge* prevodi sa *karpatskih (Harvatskih) planin*. Herderove riječi: ... *bis*

⁸ Đ. Šurmin, *Hrvatski preporod*, I, Zagreb, 1903, str. 202.

sie der Kaiser Heraklius auch in Dalmatien aufnahm und nach und nach die Königreiche Slavonien, Bosnien, Serbien, Dalmatien von ihnen gegründet wurden prevedene su: dok ih je car Heraklij nazopet u Iliriju prijel, i dok su malo po malo kraljevstva Kroacie, Slavonie, Bosne, Serbie i Dalmacie osnovali. Prevodilac je u ovom slučaju u inače vjernom prijevodu naprosto dodao Hrvatsku, i to na prvom mjestu nabranjanja, iako je Herder uopće i ne spominje, što dokazuje da prevodilac i pored probuđenog ilirskoga i slaven-skog rodoljublja nije zaboravio ni hrvatskog rodoljublja, pa sudeći po tome, ne čini se da bi svrha ilirizma bila stapanje svih južnih Slavena a s njima i Hrvata u neku nadnacionalnu, slavensku zajednicu.

*Ivan Pederin: PATRIOTISCHE HINZUFÜGUNGEN UND AUSLASSUNGEN
IN DER ÜBERSETZUNG DES IM JAHRE 1835 IN DER
LITERATURZEITSCHRIFT »DANICA ILIRSKA« VERÖFFENTLICHTEN
HERDER'SCHEN KAPITELS »SLAVISCHE VÖLKER«*

Zusammenfassung

Das Kapitel »Slavische Völker« aus Herders »Ideen zur Philosophie der Menschheit« ist in der kroatischen Übersetzung i. J. 1835, zu der Zeit, als Ungarn und Österreich Ansprüche auf Kroatien erhoben, in der ersten kroatischen Literaturzeitschrift »Danica ilirska« (Nr. 33) erschienen. Die Herausgeber beriefen sich darin auf die Behauptung eines Deutschen, wonach sich »mehrere Nationen, am meisten aber die vom deutschen Stamme, an ihnen (den Slawen) hart versündigt haben« und schlugen somit das deutschsprachige Österreich mit der eigenen Waffe. Der Umstand, dass Herder aufklärerisch wirkte, protestantischer Theologe und dazu noch Preusse war, mochte die klerikalen Kreise um Metternich in Wien gereizt haben.

Eine eingehende Prüfung der in einem etwas unbeholfenen Kroatisch verfassten Übersetzung zeigt, dass der Übersetzer manches aus dem Herderschen Text, das den wachgerufenen Patriotismus seines Volkes hätte kränken können, in seiner Übertragung entweder weggelassen, oder, was dem Patriotismus förderlich war, übertrieben und sogar hinzugefügt hat. Noch zu Anfang unseres Jahrhunderts berief sich Đuro Šumrin auf die Schrift »jenes grossen Deutschen von Europas grösstem Volk«. Da Herder aber, der hier als der grosse Deutsche gemeint war, die Slawen nicht als »grösstes Volk Europas« bezeichnet hat, muss auch diese Bemerkung als patriotische Zugabe des Übersetzers angesehen werden.